

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 16, Dönem: 2022/Güz, Sayı: 31

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Memluk Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Türkmençe

Balci, Onur (2019). *Memluk Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Türkmençe*. İstanbul: Kriter. XIII+173 s.
ISBN: 978-605-7890-38-2.

Zeki Kaymaz

Prof. Dr., Ege Üniversitesi

Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, İzmir / Türkiye

e-posta zeki.kaymaz@ege.edu.tr

orcid 0000-0002-1332-2899

Atıf

Citation

Kaymaz, Zeki (2022). Memluk Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Türkmençe. *Dil Araştırmaları*, 31: 285-293

Başvuru

Submitted

12.09.2022

Revizyon

Revised

26.10.2022

Kabul

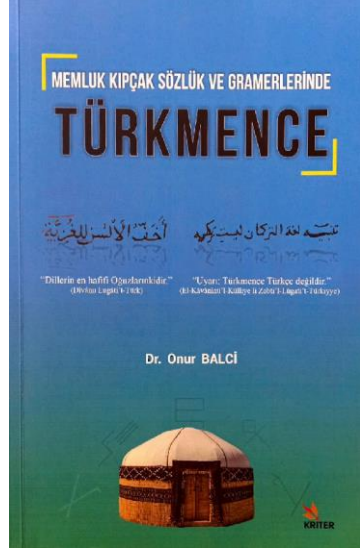
Accepted

31.10.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2022

0. Giriş

Tanıtımını yapacağımız Dr. Onur Balci'nin, "Memluk Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Türkmençe" adlı kitabı Ön Söz ve Kısaltmalar'dan sonra 1. Kıpçaklar ve Kıpçakça 2. Oğuzlar/Türkmenler ve Oğuzca/Türkmençe 3. Memluk Dönemi Sözlük ve Gramerleri 4. Sözlük ve Gramerlerdeki Bilgilere Göre Memluk Coğrafyası ve Dönemi Türk Lehçe Bilgisi 5. Memluk Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Türkmençe 6. Dil Bilgisi İncelemesi 7. Sözlüklerde Kaydedilen Ancak Tarihi ve

Çağdaş Oğuz Lehçelerinde Bulunmayan Sözcükler Hakkında 8. Türkmençe Olarak Kaydedilen Sözcüklerin Kıpçakça/Türkçe Karşılıkları başlıklarından oluşmuş, yayın sonuç ve kaynakça ile tamamlanmıştır. Memluk Türkçesi sözlük ve gramerlerindeki Türkmençe özelliklere geçmeden önce yazar, kitabın 42. sayfasına kadar Kıpçaklar/Kıpçakça ve Oğuzlar/Türkmenler ve Oğuzca/Türkmençe hakkında genel ve tanıtıcı bilgiler verip, döneme ait eserleri tanıtmıştır. 43. sayfadan itibaren Memluk Türkçesi gramerlerinden *Kitâbu'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk* (Kİ.) *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye* (Tuhfe) ile *El-Kavânîni'l-Küllîyye Li Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* (KK.) ve *Kitâbu Bulgatü'l-Müşâk Fi Lugati't-Türk Ve'l-Kıfçak* (BM.) 'taki Türkmençeyle ilgili gramer açıklamalarının tanıtıldığı bölümle asıl konuya girilmiştir. 61. sayfadan itibaren Türkmençe kayıtlı söz varlığı alfabetik olarak tarihi ve yaşayan lehçelerle karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Memluk Türkçesi dönemi hem ortak Türkçe açısından hem de Türkmenenin/Oğuzcanın tarihi görünümü açısından önem taşımaktadır. Omeljan Pritsak daha 1959 yılında Memluk Türkçesi dönemini temsil eden metinlerin zengin bir sözlük malzemesine sahip olduğuna ve bu eserlerde Kıpçakça ve Oğuzca (Türkmençe) unsurların birarada bulunmasının da ayrı bir önem taşıdığına dikkat çekmiş ve Kıpçakça kuyaş= Oğuzca güneş; Kıpçakça salam= Oğuzca saman gibi bazı denklilikleri göstermiştir (Pritsak 1959:80).

Dr. Onur Balci de, Memluk Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Türkmençe adlı eserinde bu konuyu derli toplu olarak ele almış ve dolayısıyla dikkatleri tekrar bu konuya yöneltmiştir. Ancak aşağıda üzerinde durulacağı üzere konunun ele alınış tarzında yani yönteminde ve tespitlerinde bizce üzerinde durulması gereken yönler olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu tanıtma ve tenkit yazısının amacının emek mahsulü bu eserin bazı düzeltme ve eklemelerle daha yetkin bir hale gelmesinin sağlanmasına yönelik olduğunu peşinen söylemek isterim. Eser üzerindeki değerlendirmelerimiz iki ana başlıkta toplanmıştır:

A. Teknik olarak düzeltilmesi gerekenler:

a) Söz konusu yayında giriş bölümü yoktur. Konuların işlendiği müstakil bölümler de söz konusu değildir.

b) Kısaltmalar arasında EOT., TT., GT., AT., Tüt., GTS. kısaltmalarının karşılıkları yoktur

c) Kitabın 61 ila 126. sayfaları arasında *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî Ve Acemî Ve Mugalî* ile *Kitâbu'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk*'teki Türkmençe kayıtlı söz varlığı üzerinde durulmuş, açıklamalar yapılmıştır. 159 ila 164. sayfalar arasında ise burada incelenen kelimelerin Kıpçakça/Türkçe(?) karşılıkları ikişer sütun halinde gösterilmiştir. Ancak Türkmençe olarak tespit edilen kelimelerin Kıpçakçalarının kitabın sonunda gösterilmesi yöntem açısından yanlış olmuştur. Doğrusu, bunların Kıpçakça karşılıklarının aynı yerde gösterilmesi olacaktı. Bu durumda karşılaştırmalar daha kolay olacak ve aşağıda gösterileceği üzere bazı yanlışlıkların da önüne geçilebilecekti. Bu durumla ilgili olduğu için *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye* 'den birkaç örnek vermek istiyorum:

agrı (15b/9): kat yaprak şeklinde olan para.

DLT:-

Sözcük bu anlamıyla tarihi ve çağdaş Oğuz lehçelerinde bulunmaz (s.61).

akça (41a/12): para, akça .

DLT:-

EOT-Osm. akça, akca "Para" (Ta S-I.69): TT: akçe "1. Küçük gümüş para 2.

Her türlü madeni para (TS.48); AT: ağca "Para" (ADİL-I,57): TütT:-; GT:- (s.61)

yarmak (15b/9): basılıp kesilmiş olan para.

DLT: yarmak (14/8): dirhem, para.

EOT-Osm: yarmak "Para, akça, sikke" (DY, 218) sözcüğe çağdaş Oğuz lehçelerinde bu anlamıyla rastlanmamıştır. (s.89)

Şimdi yukarıdaki açıklamaları karşılaştırmalı listeden denetleyelim:

Türkmençe	Kıpçakça
agrı (15b/9)	avrı/yarmak (15b/9)
akça (41b/12)	akşa (52b/3)
yarmak (15b/9)	agrı (15b/9)

Yukarıdaki listeye göre avrı dışındakiler hem Türkmençe hem de Kıpçakçadır. Bu karışıklığın sebebini Tuhfe'nin müellifine yüklemek büyük bir haksızlık olur. Özgün maddeye dikkat edilmiş olsaydı böyle bir durum ortaya çıkmayabilirdi. Şöyle ki: *dirhem* (درهم): Avrı. *Türkmenler buna agrı, yarmak, akça derler* (15b.9). 53b.3'teki *akşa* ise akçanın diğer bir söylenişidir. Yani bu durumda Kıpçakçayı temsil eden şekil *avrı*; Türkmençeyi temsil edenler ise *agrı, akça ~ akşa* ve *yarmak'* tır.

Bir diğer örnek Türkmençe bilevü (34a/5) = Kıpçakça bürkü (34a/5) denkligidir. Öncelikle Tuhfe'nin ilgili maddesinde bürkü, bilevü'nün karşılığı değildir. Bu kelimenin dengi bileğ'idir. Ancak burada bilevü'nün Türkmençe olarak gösterilmesi bir hatayı ortaya çıkartmaktadır. Kitabın Türkmençe ile Kıpçakçanın temel ses denkliklerinin gösterildiği bölümün 148. sayfasında Türkmençe bilegü (İ 11b/13) Kıpçakça bilevü (İ 11b/12), Trk. /g/ Kıp. /v/ ses denklığıne örnek olarak gösterilmiş, ancak bu örnek Kİ'ten alındığından Tuhfe'deki örnekle bağlantısı kurulamamıştır. Bir de şu örneğe göz atalım:

buyurçuk (19a/13): yelve kuşu.

DLT:-

Sözcüğe tarihi ve çağdaş Oğuz lehçelerinde rastlanmamıştır. (s.67)

Rastlanamaz, çünkü buyurçuk zaten Oğuzca değildir. Kİ. 'e dikkatlice bakılıysaydı bu kelimenin Kıpçakça olduğu anlaşılacaktı. "*Bıldırçın: Bıldırçın. Türkmencedir. Kıpçakçası buyurçın'dır* (Kİ.36)"

Benzer bir durum çekürge maddesinde de vardır. Bu maddeyi de gözden geçirelim:

çekürge (1b/5): çekirge.

DLT: çekürge (245/214) Oğuzcada çekirge.

EOT-Osm. çekirge/çekürge "Sıcak bölgelerde tarım zarar veren düz kanatlılardan uzun art bacaklarına dayanarak sıçrayan böcekler." (ÖOS, 304)... vd. (s.67)

sarançika (11b/6): çekirge.

DLT: sarıçka (245/214): çekirge

Sözcüğe, tarihi ve çağdaş Oğuz lehçelerinde rastlanmamıştır (s.80)

Karşılaştırmalı listede (s.159 ve 160) ise durum şöyledir:

Türkmençe	Kıpçakça
çekürge (11b/5)	çekertige (11b/5)
sarançika (11b/6)	çekertige (11b/6)

Yukarıdaki tespitlere göre hem çekürge hem de sarançika Türkmençe olarak gösterilmektedir. Yazar, Kİ. ve Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî (Trc.)'deki verileri göz önüne almış olsaydı bu hataya düşmeyecekti. Kİ. ve Trc.'daki veriler şöyledir:

çe/ükürge: Çekirge (Kİ. 45);sarıncan : Çekirge. Kıpçakçadır (Kİ.57) sarıncan: Çekirge. Türkmencede çekirge de denir (Trc.11b). Bunlara göre çekürge ~ çekertige Türkmençe, sarançika ~ sarıncan ise Kıpçakçasıdır.

d) Kıpçakça/Türkmençe karşılıklar listesindeki aksaklıklar:

Özellikle Tuhfe'den alınan örneklerde fazlalıklar göze çarpmaktadır. Bunlardan bulgan-/bulan-; burtar-/burtur-; buruş-/burtur-; buyurçuk/badanah; çatal/bagana; çekürge/çekertige; peynir/çıkıt; saçak/ocak ikişer kez listelenmiştir.

B. Madde başlarında düzeltilmesi gerekenler:

Tanıtmaya yazısında, bundan sonra yanlış değerlendirildiğini düşündüğümüz maddeler gösterilecek daha sonra da ilgili eserde olup da gösterilmeyenler sıralanacaktır.

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye'dekiler:

Türkmençe	Kıpçakça
bulgak	bulanak
tolgan-	tolan-

yalgançı yalancı olarak gösterilen örneklerin tam da tersi düşünülmelidir. Bu kelimelerdeki seslik değişimler hususunda Kİ'te açık bilgi vardır. Şöyle ki: “*Kören: Gören, aslı itibarıyla körgen'dir (79). Emgek: Emek. Türkmencede emek de denir (23). Emgendi: emek çekti, emendi de denir (23). Buladı: Su , çorba ve benzer bir şeyi karıştırdı. Kıpçakçası bulgadı'dır (35).*” Oğuzcada /g/ ve /ğ/ 'nin erimesi karakteristiktir. Kaldı ki Dr. Balcı de bu durumu farketmiş ancak yanlış yorumlamıştır. Balcı'nin konuya bakışı şu şekilde olmuştur:

Trk. /Ø/ ~ Kıp. /g,k, g/: gelişmesi için

Türkmençe Kıpçakça

*sıçan**sıçkan**emek**emgek* vd. örnekleri verildikten sonra şöyle

bir açıklamayla karşılaşılıyor: "Et-Tuhfe'de bu özelliğin tam tersi bir husus da mevcuttur. Kıpçakça olarak kaydedilen üç sözcükte (bulgan-/bulan-'la dörttür.) ek ve hece başında g ünsüzü bulunmazken bu sözcüklerin Türkmençelerinde bu ünsüzlerin bulunduğu görülmektedir." (s.149) Sayın Balcı'den, Tuhfe'nin müellifince verilen bu bilgiyi aynen aktarması yerine düzeltmesi beklenirdi.

Tkm. Çokur = Kıp. Kokaz. Tasnif doğrudur ancak Türkmençe kelime çokur değil, çukur'dur ve çöğür ile hiçbir ilgisi yoktur. Kokaz da aynı anlama gelir. Kİ'te bu kelimelerin durumu şöyledir: "Çukur: Çukur, alçak yer (Kİ.44) Kokuz: Alçak yer, çukur (Kİ.73)" Besim Atalay'ın Tuhfe'deki açıklaması hatalıdır. Aynı hatayı araştırmacı da tekrarlamıştır.

Tkm. ereyne = - / Tkm. Evet = Kıp. ereyne. Bu denklikte de "ereyne" önce Türkmençe, sonra da Kıpçakça olmuştur. Tuhfe'deki şu açıklama ortadaki karışıklığı açıklar ve düzeltir mahiyettedir: "Ereyne: Evet. Türkmenler buna evet derler (Tuhfe 36b.11)."

Tkm. Kabırçak = Kıp. kabarçak; Tkm. köbürçük=Kıp. kabırçak. Kelimelerle ilgili açıklamaların yapıldığı 73. ve 75. sayfalarda hem kabırçak hem de köbürçük DLT'deki kabırçak'la ilişkilendirilmiştir ki bu yöntem olarak yanlıştır. Burada Türkmençe olan kelime +çUK küçültme ekini taşıyan köbürçük olmalıydı. Kİ'te köbür: sandık'tır (Kİ. 78) Yine Kİ'te +çUK eki Türkmençe olarak kaydedilmiştir (Kİ: 113). Bu durumda madde şöyle anlaşılmalıydı: "Kabırçak ~ kabırçak: Sandık, kutu. Türkmenler buna köbürçük derler (Tuhfe 22b.1)."

Tkm. sıh- = Kıp. buruş-; tkm. buruş- = Kıp. burtur-. Bu denkliklerde de bir karışıklık söz konusudur. Tuhfe'deki açıklamaya göre düzeltilmelidir: "Burturdu: Yüzünü ekşitti. Türkmenler buna burtardı ve buruştu ve sıhtı derler (26a.1)."

Tkm. kurunçuka = Kıp. kayışka. Bu denklikteki kelimeler için gösterilen "cüce" anlamı hatalıdır. Fazılov-Ziyayev eserle ilgili yayımlarında kelimeleri "deriden yapılan ve binek hayvanın kuyruğu altından geçirilen kayış, ip deri, kayış" şeklinde açıklamışlardır (Fazılov-Ziyayev 1978: 163). Yakın zamanda yapılan bir çalışmada ilgili maddenin Arapçadaki anlamı üzerinde de durulmuş ve bu anlama geldiği açıklanmıştır (Muhammed 2022: 15). Ayrıca, kurunçuka'nın Oğuzca olduğunu gösterir bir tespitin de olmadığını söylemeliyim.

Tkm. Töki = Kıp. çeft. Bu denklik de Tuhfe'deki şu açıklamaya göre düzeltilebilir: "جوتو: Türkmenler "tek" in zıddı olan şeye çeft ve töki derler (18a.7)"

Tkm. yagma = Kıp. kelev; Tkm. yagma = Kıp. kele-. Bu denklikteki Kıpçakça karşılıklar talav ve tala- olarak düzeltilmelidir.

Tkm. yalagaş bol- = Kıp. yalaşla-. Bu denklikler de hatalıdır. Her iki şekil de Kıpçakçaya aittir. Tuhfe'deki bilgi ise şöyledir: "Yalaş: Çıplak. Türkmenler buna yalınçak ve çıplak derler. Yalaşladı: Soyundu. Yalagaş boldı da denir (9b.7)" Bu durumda denklikler şöyle olmalıdır: Tkm. yalınçak çıplak = Kıp. yalaş ~ yalaşladı ~ yalagaş boldı.

Tkm. yanşık = Kıp. yanşak. Bu denklikle ilgili açıklamada yanşık Türkmençe olarak kabul edilmiş; Oğuz grubundaki örnekleri içinse yangşak ~ yanşak şekilleri gösterilmiştir. Yani yanşak'ın Kıpçakça olduğuna dair bir belirti yoktur. Aslında bu durum söz konusu kelimenin çift hareke ile harekelenmesinden doğmuştur: yanşı/ak. Bu durumda bir Türkmençe Kıpçakça denklikten söz edilemez.

Tuhfe'deki Türkmençe (Oğuzca) özellikler, kitapta belirlenenlerden (Bunların tamamı 146 kelimedir.) çok çok daha fazladır. Buradan sonra ele alınmayan bu denkliklerin bazıları gösterilecektir. Tespitlerimize göre bunlar aşağıdadır: ağır = avur (11a.1); agız = avuz (27b.4); ak (4a.1, 39b.3) Dîvânü Lugâti't-Türk'te (DLT) Oğuzcadır.; alma (9a.2) DLT'de Oğuzca olarak kayıtlıdır.; am (27b.4) DLT'de Oğuzca olarak kayıtlıdır.; anladı (28a.9) DLT'de Oğuzcadır.; apak (85a.6) DLT'de Oğuzcadır.; arık (37b.12) DLT'de Oğuzca-Kıpçakçadır.; armagan (37b.10) DLT'de Oğuzca olduğu belirtilir.; armut (31a.6); av (22a.9) DLT'de Oğuzcadır.; avcı = avlavcı (22a.9); avrat (3b.13); ayruk (39a.2) DLT'de Oğuzca olarak kayıtlıdır.; bağır = bavur (30b.9); bahanalı = sıtalı ~sıtlak (12b.9); bal (25a.9) DLT'de Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarda.; balşık (23b.6) DLT'de Oğuzcadır.; başka = özge (26b.10); başmak (18a.6) DLT'de Oğuzca olarak kayıtlıdır.; bayramladı (26a.2) DLT' de Oğuzcadır.; bok (25a.6) DLT'de Oğuzca olduğu kayıtlıdır.; bercimek (25a.7); beyni = miyini (4a.13/15a.12); bez = böz (14b.7); binüci = mindi (17a.13); boynuz = müyüz (29b.12); bular = mular (42a.8); buyurdı (17b.5) DLT'de Oğuzca olduğu belirtilir.; büyük = biyük (25b.10); cömert (30b.5); #t > #d : dagıldı, danguz, danırdı, dede, dedi, degirmen, degirmi, degrindi, degşirdi, degül, dene, depe, derdi, deri, deşildi, devlengeç, dıktı, divar, dikti, dilmaç, dirildi, diş, dogdı, dokmak, dögdı, dört, dörtkül, dudag, durı, duvar, dümri, dügün, dümri, dürük, dürütti; egildi = mayrıldı ~ emitti (35b.11); el = kol (22b.9) (Erenoğlu 2010:425); enük = küçük (11b.6); ersik = tök (14a.4); etti. DLT'de Oğuzcadır.; ev = öy (8a.5); evet = ereyne (36b.11) DLT'de evet Oğuzcadır.; halı (8a.2) ; horaz (15b.4); ırmak = özen (36a.5), ikkinci = yikiz (25b.4); ilik = ilgik (25a.5); imdi (5a.5) DLT'de Oğuzcadır.; imekleği = emgekleği (13b.13); kalkan (15b.7). DLT'ye göre Oğuzcadır.; kañı (89b.5); kartal = köçken (17a.7); kavun (7b.12); kaydasa (90b.12); kaygırdı (12b.10); kayın ana = küye (12b.4); kayır (27b.2); keçe "gece" (32a.3) DLT'ye göre Oğuzcadır.; keçi (11a.4); kemi (19a.7); kene (29a.12); kep (29b.3); kerey (34a.12) DLT'de Oğuzcadır.; kerşek = kerti (22a.13); keşür (11b.9) DLT'ye göre Oğuzcadır.; kevük (8b.9); kırnak (3b.13) DLT'de Oğuzca-Kıpçakçadır.; kısrak (13a.3); kibi (22b.1) DLT'de Oğuzca olarak kayıtlıdır.; kişen = tuşar (20b.12); kızledi = yaşırdı (33a.10); kızli = yaşıralı (34b.9); konşı (11b.12); köbek = kindik (18b.11); kök (11b.12). DLT'de Oğuzca-Kıpçakçadır.; köstekledi (29a.13); kurman (8b.11). DLT'de Oğuzcadır.; kurşun (17a.1). DLT'de Oğuzcadır.; kurt = böri (15b.3); kurtulđı = kutulđı (37a.13); kuru (12a.3); kuşluk (72a.10) DLT'ye göre Oğuzcadır.; küçücük = kiçkez (2a.2); küneş = kuyaş (20a.13); küp (18a.8); küsti (13b.5) DLT'ye göre Oğuzcadır.

Yukarıda örnek olmak üzere a'dan k'ye kadar olan veriler üzerinde durulmuştur. Buna göre tanıtımını yaptığımız Dr. Balci'nin *Memluk Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde Türkmençe* adlı eserinde tespit edilen kelimelerin Tuhfe'deki Oğuzca'yı temsil eden malzemenin tamamını yansıtmakta yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Kendi tespitlerimize göreyse -A, -AcAK, -AsAr, -AsI, +cIIAYIn gibi 16 biçim birimle,

yayında üzerinde durulan 146 kelimenin dışında yukarıda ancak bir kısmını gösterebildiğimiz 200 kadar daha kelime bulunmaktadır.

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî 'dekiler:

Yukarıdaki eserde 102 kelime Türkmençe/Kıpçakça olarak listelenmiştir (s.162-163). Tkm. Ay = Kıp. ütürgü denkliginde okuma tercihi iy=ötürgü olmalıydı. Bu listeye Tkm. kurt (11b.8)=Kıp. börü (11b.8); Tkm. küyegü (33b.2); Tkm. terazu (25b.1); Tkm. ürgil 'üfür' (37b.12); Tkm. yalan (28b.2) = Kıp. ötrük (28b.12) kelimeleri de eklenmelidir.

Kitâbu'l-İdrâk Li Lisâni'l-Etrâk 'tekiler:

Kİ'te Türkmençe olarak gösterilen 42 adet kelime vardır. Bu listede hatalı olduğunu düşündüğümüz şu kelimeler bulunmaktadır:

Tkm. aşaka = Kıp. aşaga. Bu denklik Kİ'teki anlatıma göre doğru değildir. Kİ'te bu kelimeler için Kıpçakça/Türkmençe ayrımı yapılmamıştır. Ebû Hayyân'a göre aşaga'nın Türkmençesi değil, Türkîcesi aşaka'dır.

Tkm. beyni=Kıp. mıy. Bu denkliğin Kıpçakçası mıy değil meyi 'dir. Denkliğin buna göre düzenlenmesi gerekmektedir.

Tkm. Beynir = Kıp. benir. Bu tespit doğru olamaz, çünkü Tuhfe'de Türkmençe peynir'in Kıpçakça karşılığı çığıt olarak gösterilmiştir. Kİ'teki açıklama “*Penir: Peynir. Farsçadan girmedi. Türkmençesi de peynir'dir (Kİ. 36)*” şeklindedir. Yine Kİ'te çiet: Peynir (Kİ 41) olarak kaydedilen kelimeler de çığıt (> çiat) ile ilgilidir. Zaten Dr. Balci de 163. sayfada Tkm. Penir = Kıp. çığıt/yürümçük denkliginde göstermiştir.

Tkm. бүкер = Kıp. Bugur. Kurulan bu denklik de hatalıdır. Bukez, Kİ'te A. Caferoğlu tarafından yanlışlıkla бүкер olarak kaydedilmiştir. Yani "bүкер" Kİ'te bulunmaz.

Tkm. ne didi = Kıp. -. Bu denkliğin Kıpçakçası gösterilmemiştir. Ancak maddeyle ilgili açıklamada bu fiilin denkligi vardır: “*Ayıttı'nın Türkmençesi didi'dir. Ne söyledi karşılığında ne didi denir. Bunun geniş zamanında dal'in kesresiyle dir denir (Kİ.154)*”

Tkm. ersek = Kıp. orosbi. Bu madde Kİ'te şöyledir: “*Ersek: Fahişe. Türkmencedir. Alıntı olarak orospı da denir (Kİ.11)*” Bu durumda orospı'nın Kıpçakça olduğu söylenemez.

Tkm. ıgla- = Kıp. -. Kİ'te bu fiille ilgili olarak “*Igladı: Ağladı. Hemze'nin üstünlü şekli (ağladı) Türkmencedir (Kİ.16)*” açıklaması yapılmıştır. O halde maddenin buna göre düzenlenmesi gerekir.

Tkm. kakı- = Kıp.-. Bu denklikte Türkmençe kakıdı'nın karşılığı yekirdi'dir. Tuhfe'de bu fiillerle ilgili açıklama şöyledir: “*Yekirdi: Öfkelenidi, kızdı. Türkmenler buna kaktı ve kakıdı derler (Tuhfe 6a.7). Yekürmek: Öfkelenmek, kızmak. Türkmenler buna kakımak derler (Tuhfe 26b.8)*”

Tkm. kıgır- = *Kıp. kıgır-*. Bu denklikte bir ayrım yoktur. Kİ'teki madde ise şöyledir: “*Kıgırdı: Çağırdı. Türkmencedir (Kİ.73)*” Bu durumda kıgır- fiilinin Kıpçakça denkliği gösterilmemiş olmaktadır.

Tkm. sagasgan = *Kıp. sagasgan*. Bu denklikte herhangi bir fark yoktur. Oysa ki Kİ'te şöyle bir açıklama vardır: “*Sagaskan: Saksagan. Türkmencesi saksagan (D. saksagin) 'dır (Kİ.53)*”

Tkm. tanış- = *Kıp. -*. Kİ'te bu fiille ilgili açıklamadan bu fiilin denkliğinin keleş- olduğu çıkarılmalıydı: “*Tanıştı: Daniştı. Türkmencedir (Kİ.67) Keneşdi: Meşveret etti (Kİ.85) Keneşke: Meşveret (85)*” Tuhfe'de de benzer bir bilgi vardır: “*Tanıştı = kenişti ~ kingeşti: Daniştı (Tuhfe 21a.13)*”

Kİ'teki Türkmençe (Oğuzca) özellikler ve kelimeler Dr. Balcı'nın yayınında listelenen kelimelerden sayıca daha çoktur. Örnek vermek gerekirse:

Ağız: Ağız. Kıpçakçası *az*'dır. (17); **Ağu:** Zehir. (17) *Uvu:* Ağı (26); **Ağuz:** Yeni doğan hayvanın ilk sütü, ağız. Gayn'ın yerine vav getirileni (yani *avuz*) Kıpçakçadır. (17); **Ak:** Beyaz renkli. (17) *Agardı:* Aslı itibarıyla akardı demek olup iki anlamda kullanılmıştır. 1. İhtiyar oldu 2. Beyaz oldu. (16) *Dîvânu Lugâti't-Türk 'te* (DLT) Oğuzca olarak gösterilir.; **Aksurdi:** Aksırdı. Türkmencedir. Kıpçakçası *çüçkürdü*'dür. (17) *Çüçkürdü:* Aksırdı. (42); **Alma:** Elma (22) DLT'de Oğuzcadır.; **Altuzur:** Aldırır, kaptırır. (22) Bu fiil, DLT'te Oğuzca olarak kaydedilmiştir.; **Am:** Kadınlık organı. (23) DLT'de Oğuzca olduğu kayıtlıdır.; **Andan:** 1. Sonra 2. Ondan (24) DLT'de “sonra” anlamının Oğuzca olduğu kayıtlıdır.; **Armut** = *kertme:* Elma, Türkmencesi *armut*'tur (81); **Armagan:** Armağan, hediye. (23) DLT'e göre Oğuzcadır.; **Aruk:** Zayıf. *Arukladı:* Zayıfladı. (11) DLT'de Oğuzca-Kıpçakça olduğu belirtilmiştir.; **Aşlık:** Buğday (14) DLT'de Oğuzca olduğu gösterilir.; **Av:** *Av. Avlu:* Av yeri. *Avladı:* Av yaptı, avladı. (25) DLT'de Oğuzcadır.; **Avrat:** Kadın. (25) *Avrat:* Kadın. Türkmencedir. Arapça ‘avrat’tan alınmıştır (Trc. 26b); **Ayruk:** Başka, gayri (27). *ayrukladı:* Başkalaştırdı. (27) DLT'de Oğuzca olarak gösterilmiştir.; **Ayva** = *kürt:* ayva, Kıpçakçadır. Türkmencesi *ayva*'dır. (81)

Görülebileceği üzere burada sadece a maddesinden kelimeler listelenmiştir. Oysaki Kİ.'te Oğuzca olduğu tespit edilen +A,-AcAK, -AsI, +CUK, +IU gibi 19 biçim birimi yanında 330 kadar söz varlığı bulunmaktadır. Bu durumda söz konusu yayındaki 42 adet kelimenin tespiti, bu eserdeki Oğuzca tesirini göstermekten çok uzaktır.

Dr. Balcı'nın yayınında *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* ile *Kitâbu'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk*'te tespit edilen Oğuzca unsurlar ele alınmış; BM.'taki #t > #d ötümlüleşmesine uğrayan kelimelerin listelenmesi ve KK. ile BM.'taki bazı gramer açıklamalarıyla yetinilmiştir. Ancak gerek BM.'ta gerek KK.'de gerekse *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye (DM.)*'de Türkmençe (Oğuzca) olduğu açık malzeme bulunmaktadır. Dr. Balcı'den karşılaştırmalı bir bakışla bunların da tespiti beklenirdi. Bu eserlerdeki Türkmençe söz ve şekil varlığına örnek olması amacıyla bunlardan bir kısmını gösterebiliriz: **BM. 'tan:** çolpan (8b.10) = aruktak (9a.1); uçmak (9a.3) Trc.'da Türkmencedir; yağmur (9a.4) Trc.'da Türkmencedir; yaprak = yebüldürek (9b.8);

d/tamar (9b.9/11a.6); hirmen (10a.5) Trc.'da Türkmençedir; kent (10a.7) DLT'ye göre "köy" anlamı Oğuzcadır; yarmak, akça (10b.1); balçık (10b.3) DLT'ye göre Oğuzcadır; kurşun (10b.4) Trc.'da Türkmençedir; keçüt (10b.10) Trc.'da Türkmençedir; armagan (11a.8) DLT'de Oğuzcadır; bayram (11b.5) DLT'de Oğuzca olarak kaydedilir; bugday (12b.4) Tuhfe'de Türkmenlerin buday'ı gayn ile söyledikleri kayıtlıdır; mercemek (12b.6) Trc.da Türkmençe olduğu kaydedilmiştir; kevik (12b.8) DLT'de Oğuzcadır. koç = koçkar (18a.8) Trc.'da Türkmençedir; yağurt (13b.5) Tuhfe'de Türkmençe olarak kayıtlıdır; ersük (14b.6) DLT'de Oğuzcadır; sinek (16a.2) Trc.'da Türkmençe olduğu kaydedilir; dügmeledi = tüvmeledi (46b.9); anladı (71a.8) DLT'de Oğuzca olarak kaydedilir; Bazı ekler: -UrAm: aluram (21a.10); +A: bazar+a (20a.9); +çAK: eylediçak, aytdıçak, söyledıçak, oturdıçak (20a.6), (Tuhfe'de Türkmençe özelliştir.) -AsI: verisiye (12a.1). A. Zajackowski şu denklilere işaret etmiştir (öncekiler Oğuzca) : sataş- = yoluk-; karı- = bulaş-; söyle- = sözle-; yavu kulun- = tas bar-; kör ol- = karagu ol-; ısır- = tişle-; yen- = ut-; yaz- = çiz-; sayru ol- = sökel ol-; könder- = uzat-; kilitle- = yuzakla-; bul- = tap- (Zajackowski 1954:21-22). Bu tip örneklerin sayısı 95 civarındadır ki üzerinde durulan konu açısından azımsanamayacak bir söz ve şekil varlığının söz konusu olduğu açıktır. **KK.'den:** ağır (72b.2); ahça (28b.8); 'avrat (67a.4); bamuk (72a.2); cömerd (30b.3); degül = tügül (36b.7); evet (78a.2); kakın- = yigir- (82a.5); keşür (71a.11); küneş = kuyaş (28a.12); mercemek (71a.9); söyle - = sözle- (34b.11/46b.9); utan "Utan! Bunu çoğunlukla Türkmenler kullanırlar (81b.13); tag = tav (66a.6-7); yorgan (71b.12); Bazı ekler: +A: bege (41a.3); -Allm: yatalım, içelim; -IcI: yazıçı (62b.3), tikiçi (63a.11); -AcAK: oturacak (33b.5); -AsI: kelesi (45b.3); +çUK: kulçukaz (64a.10); -mI: (78a.10); DLT'de bu ekin Oğuzlarca kullanıldığı açıklanır.; +Im: menüm bile yürüdi (43b.3) (Gülsevin 2010:61); k > h: yahını "pişmiş et. Gerçek Türkler k ile söylerler (70b.5) gibi. Eserde karşılaştırmalı bir bakışla incelendiği takdirde 100'ün üzerinde söz varlığı bulunduğu görülecektir. **DM.'den:** agrı "para, dirhem" (10a.8); armut (5a.12) Trc.'da Türkmençe olarak gösterilir; ayu (7b.7); çetik (8a.4); duvar (3a.10) Kİ.'te Türkmençe olduğu kayıtlıdır; keşi (7a.15); mercimek (6a.9); yarsa "yarasa" (9b.2) Trc.'da Türkmençedir; yengeç (4a.2) DLT'te Oğuzca olarak gösterilir. DM.'de #t > #d gelişmesi gösteren dam, darı, dere, dilim, diz, don gibi örnekler haricinde yine karşılaştırmalı bir gözle incelendiğinde, bu eserde 103 söz varlığının olduğu görülecektir.

Dr. Onur Balcı'nın *Memluk Kıpçak Sözlük ve Gramerlerinde TÜRKMENÇE* adlı eserinin iyi niyetle ve muhakkak ki alana katkı sağlamak amacıyla yazıldığı ortadadır. Ancak yukarıda da açıklandığı ve örnekleri verildiği üzere söz konusu yayım, Memluk Türkçesindeki Türkmençeye ait unsurları tam anlamıyla yansıtmaktan uzak kalmıştır. Bizce bunun sebebi, eldeki malzemenin karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelenmemiş olmasıdır. Bu durumda konunun her eser için ayrı ayrı ele alınması, incelenmesi gerektiği açıktır. Bu yolda, kaynakçada görüleceği üzere Kitâbu'l-İdrâk'teki Türkmençe (Oğuzca) varlığı tarafımızdan müstakil olarak yayımlanmıştır. Diğer eserler de bu yayımda uygulanan yöntemle ayrıca işlenecektir. Sonuç olarak, her şey rağmen Türkçemizin bu tarihi dönemine dikkat çekilmiştir, bunun da kitabın artısı olarak düşünülebileceği kanaatindeyim.